

## РЕФЛЕКСІЯ ЯК БЕЗУМОВНА УМОВА ФІЛОСОФУВАННЯ

Ростислав Якуц

*Львівський національний університет імені Івана Франка,  
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,  
e-mail: rostwirt@gmail.com*

Розглянуто рефлексію як процес, який охоплюється мисленням не відокремлено від філософування як життєвого акту. Відтак рефлексія постає як особливого роду предмет, який сам у собі покладає умову, а також мислиться нелінійно. Своєю чергою, умова постає як апіорний принцип рефлексії, який характеризується не лише безумовністю, а й не детермінованістю, дискретною топологією та хронологією. Конститууючи безумовне, рефлексія водночас конститує немислиме не лише як аксіоматичний принцип, а також як горизонт розгортання мисленнєвого акту, який збігається також із екзистенцією.

*Ключові слова:* рефлексія, безумовна умова, дискретність, континуальність, трансцендентальність, філософування, нелінійне мислення.

Одне з можливих питань, яке виникає при прочитанні назви статті стосуватиметься аргументу вибору терміну “філософування”, а не “філософії”. Чи має автор щось на увазі, вибравши саме такий термін у назві? Аби підійти до того “щось”, що на увазі, відштовхнемося для початку від кількох методологічних попередніх положень. Роблячи філософування предметом метафізичного запиту, разом із тим під поле запиту підпадає і умова предмету. Адже “щось” дається разом зі своєю умовою. Своєю чергою, притаманний для метафізики граничний запит про “щось”, у нашому випадку про умову, разом із тим є запитом про безумовність умови. Умова “чогось” взята як така а ргіогі покладає безумовне. Саме тому безумовність знімає безмежне дроблення умов. У мисленнєвому схопленні відношення між предметом, умовою та безумовним *in concreto* покладена дискретна точка часу, розрізнення ж предмету, його умови та безумовності цієї умови є розрізненням *in abstractio*, а отже таке розрізнення, висловлюючись термінами І. Канта, є аналітичним і непродуктивним. Запит про умову вже передбачає даність умови і саме така даність у межах запиту має статус безумовної. Назвемо таку інтерпретацію безумовного трансцендентальною, у кантівському значенні терміну, адже при трансцендентальній інтерпретації умовного можна виявити даність безумовного а ргіогі або, що те саме, даність разом із умовою. Статус “даності разом із” не слід прирівнювати до логічної тотожності. Трансцендентальне тлумачення безумовності лише каже, що даність умови є абсолютною, не може існувати “метаумови” для ряду умов. Тому із трансцендентальної позиції “рефлексія” підводиться під предикат “безумовної умови” і таке підведення є синтетичним. Відтак, термін “філософування” передбачає “рефлексію” як синтетично поєднану із предикатом “безумовної умови”. Однак, “безумовну умову” можна тлумачити метафізично, і саме такого тлумачення ми притримуватимемось і надалі. Суть метафізичного тлумачення полягає у розгляді самого предмету як гранично можливої умови, тобто безумовний збіг предмету зі своєю умовою. Метафізичне тлумачення ставить акцент не на даності а ргіогі безумовного, а на моменті збігу предмету зі своєю умовою та на специфіці самого предмету, адже далеко не кожен предмет покладає у собі такий збіг. Отже, наше базове питання можна сформулювати наступним чином: чи може і як може філософування синтетично покладати рефлексію як власну безумовну умову? Зазначимо також, що трансцендентальне тлумачення безумовного поклало би питання: як дедукувати з філософування аналітично покладену рефлексію дану а ргіогі? Відповідь на останнє питання мала би передбачати входження “рефлексії” у логічний обсяг “філософування”. Однак, погодимося з І. Кантом, що аналітична відповідь

непродуктивна для пізнання. Тому, оминаючи абстрактну аналітику, зосередимо свою увагу навколо першого питання, яке не передбачає входження “рефлексії” у логічний обсяг “філософування”, або таке входження є наразі лише проблематичним.

Як вже зазначалось, термін “філософування” не випадково фігурує вже у самій назві статті. Його наявність має одну специфічну підставу. Річ у тім, що термін “філософування” виражає процесуальність мислення, дію, рух думки, що власне вплітає його до асоціативного поля з “життям”. Тому філософування вже покладає життя, однак життя не у фізіологічному смислі цього слова, а у метафізичному. Філософування, якщо воно відбувається, то відбувається на хвилі граничних зусиль, напруженості життя. Цілком доречно тут згадати метафоричний вислів Геракліта Темного: “Ім’я луку – життя, а справа його – смерть” [6, с. 65]. (При перекладі не вдається відтворити оригінальну гру слів: **βίος** давньогрецькою означає і життя, і лук залежно від того, яка голосна наголошена). Йдеться про напруженість як атрибут життя, адже як лук без натягнутої тятиви не зовсім є луком, так і життя без напруженості не є життям. Таку напруженість життя екзистенціалісти називали екзистенціюванням, феноменологи – виявленням феномену, християнські містики вели мову про невимовну таїну постійного акту творіння. Атрибутивною ознакою такої напруженості є її невимовність. Себто, людина не може заставити себе філософувати, або одного разу вирішити, що філософуватиме. Так само неможливо заставити себе щось зрозуміти, полюбити чи розлюбити. Ні поет, а ні художник не в змозі себе заставити творити, тим більше творити згідно з графіком робочого плану чи п’ятирічки. Рівно ж неможливо спрогнозувати час та місце філософування чи творіння. Таким чином, неможливо визначити передумови творіння, любові, мислення. Ніщо у цьому світі не сприяє мисленню, дотриманню форми логосу, радше навпаки: при бажанні можна знайти безліч причин для не мислення, не розуміння, не дотримання закону. І, що дивує, всі такого роду причини можна підвести під логічний аргумент. А от філософування не передбачає якогось логічного аргументу, причиново-наслідкового ланцюга строгих послідовностей. Тому філософування (як і життя) оповите таїною, таїною своєї можливості. І така таїна становить особливий специфічний предмет філософії, про який І. Кант сказав як про “немислимість особливого роду”. Однак, не слід впадати в іншу крайність: якщо ми не можемо точно визначити причини філософування, це ще не означає, що філософування виникає на порожньому місці. Волею-неволею пригадуєш стару добру латинську сентенцію: *ex nihilo nihil fit*. Однак, знову ж таки, слідування філософування із чогось не є необхідним та логічним, а отже – є непрогнозованим. Саме тому філософування, вириваючись із причиново-наслідкового ланцюга, не має свого предмета, або, що те ж саме, філософування покладає безліч предметів. Поштовхом до філософування може стати будь-що: як високе, так і нище, як елітарне, так і посереднє. Філософська думка не редукується до свого предмета чи логічного змісту. Звідси філософське мислення не є відображенням в емпіричному чи психологічному значенні цього слова, воно передбачає існування деякого свого а ріогі. Причому, таке а ріогі неможливо мислити лінійно, себто слід зробити зусилля, щоб абстрагуватись від звичного лінійного перебігу мислення. У нашому випадку, якщо дане а ріогі мислити лінійно, то не уникнути ілюзії, боцімто дане а ріогі існує незалежно від мислячої свідомості у вигляді деякого готового результату, продукту чи структури, даної нам як подарунок при народженні. У подібну ілюзію часто впадають читачі “Розмислів про першу філософію” Р. Декарта, коли роблять висновок про існування “вроджених ідей” як чогось готового, даного нам з народження. Ілюзія закономірна, адже напружити власне мислення та випробувати на собі дослід Декарта набагато складніше, аніж патетично критикувати цього загадкового філософа за так звані “вроджені ідеї”. Але сам Декарт дає читачеві натяк на те, що “вроджені ідеї” не випереджують мисляче “Я” у часі. Таку невипереджуваність розкриває фундаментальна особливість мисленнєвого часу – дискретність. Звернемо увагу на наступні фрагменти тексту “Розмислів про першу філософію”: “слід визнати, що якщо я річ мисляча і містить в собі деяку ідею Бога, то яка б не була причина, що наперед визначає мене, вона також повинна бути річчю мислячою, що володіє ідеєю всіх досконалостей, які я приписую

Богові” [4, с. 41]. “Я веду мову не лише про причину, яка колись мене породила, але головню про ту, яка мене зберігає тепер” [4, с. 42]. “Вся сила мого доказу полягає у тім, що я визнаю немислимим моє існування таким, яким я є за своєю природою, а саме із закладеною в мені ідеєю Бога, якщо Бог не існує воістину – той самий Бог, чия ідея в мені живе, Бог – володар всіх тих досконалостей, які я не здатен досягнути, але яких я можу певним чином торкнутись думкою, Бог, що не має жодних недоліків” [4, с. 43]. Отже, статус невипереджуваності у часі означає, що, скажімо, ідею Бога ми не можемо мислити лінійно. Бог творить мене, однак так творить, що не випереджує мене у часі. Недаремно, ми зазвичай оминаємо увагою невипадкові слова-ключі Декарта: “вже”, “тепер, коли”, “в момент”.

Це ж стосується і “Критики чистого розуму” Імануїла Канта – одного з найзагадковіших творів в історії європейської філософії. Така загадковість, власне, викликана вже згаданою вертикальністю мислення, або, як це називав сам І. Кант, трансцендентальністю. Даність а ргії осягається лише в межах трансцендентальної рефлексії, такої незвичної та чужої для посереднього мислення. Трансцендентальність вказує на здатність мислення абстрагуватись від інтенціонального об’єкту і вийти за ноематико-ноетичну горизонталь, змінити кут споглядання, включивши у нього себе. Цим власне відрізняється філософське мислення від психологічного мисленнєвого процесу. Таким чином, рефлексія передбачає відволікання від безпосередньої предметної даності і зміну погляду на саме мислення. Так, можна думати про все що завгодно, однак таке думання ще не є філософуванням. Філософська думка народжується згідно з логосом, на апогеї надприродного зусилля максимальної присутності, себто це не та думка, яка може випадково залетіти до голови та ще й до того в готовому, завершеному вигляді. Власне для готового вигляду, завершеної форми потрібне зусилля душі, яке відбувається згідно з законом, логосом. Але сама наявність закону, ще не означає його дотримання. Згадаймо відомий вислів Геракліта Темного: “багато знань не навчають мудрості”. Знати, що скажімо красти – гріх і не красти – різні речі, які не пов’язані між собою за законом причиновості. Своєю чергою, дотримання закону не може здійснюватись механічно, автоматично. Щоразу, з кожною дією, роблячи кожен крок ми докладаємо зусиль аби дотриматися форми, форми логосу чи закону. Навіть на звичайному побутовому рівні людина чудово розуміє, що, наприклад, провести пряму лінію набагато складніше, аніж скривити. Або порядок вдома – не механічна, автоматична, сама собою зрозуміла річ. Навпаки, є безліч факторів, які сприяють безладу. Порядок – це зусилля, причому зусилля виконати щось до кінця. Не існує “напівпорядку”, адже напівпорядок – далі безпорядок. Наполовину вимита підлога – це далі недомита підлога. Отже, телеологія зусилля не у самому зусиллі, а у завершенні дії згідно з логосом. Незавершене – позбавлене форми, а отже позбавлене смислу, це квазі-буття. Яскравим прикладом такого квазі-буття може слугувати знаменита “осетрина второй свежести” з роману М. Булгакова “Мастер и Маргарита”. Виявляється другої свіжості, як і третьої не існує. Однак, що особливо цікаво, в умах мільйонів людей така “свіжість” існує. І для того, аби позбавитись ілюзії існування “другої свіжості” також потрібне зусилля довершити мисленнєву дію до кінця. Ілюзія також (автоматично або чудом) сама собою не щезає. Нетямуща свідомість утримує її мов сон, а утримуючи, творить механізми збереження себе уві сні чи ілюзії. Оскільки розлука з ілюзією завжди болюча, то ймовірність визволення з омани дуже мала. Небагато і філософів, які це змогли проробити. Філософія починається із виходу за межі ілюзії, а такий вихід передбачає мужність та жорстокість. Адже помилувати ілюзію – означає далі бути її рабом. Виявити ж ілюзію – означає почати мислити інакше, по-своєму, не як всі. Рене Декарт одного разу влучно зазначив, що мислення може дійти до істини навіть виходячи з хибних засновків, якщо строго та послідовно дотримуватиметься правил, методу. Заблукав у лісі – йди однією дорогою та не відходь від неї, раз вже вирішив йти. Рано чи пізно ти вийдеш з лісу. Блукатиме далі той, хто не дотримується логосу жодної можливої дороги. Так, у “Розміркуваннях про метод...” читаємо: “Моїм другим правилом було залишатись настільки твердим та рішучим у своїх діях, наскільки це було мені під силу і з не меншою постійністю слідувати навіть найсумнівнішим гадкам, якщо я прийняв їх за

цілком правильні. У цьому я уподібнююсь до подорожніх, що заблукали у лісі: вони не повинні кружляти чи блукати з боку в бік ні, тим більше, залишатись на одному місці, а повинні йти якомога пряміше в один бік, не міняючи напрямку через нікчемний привід, хоча з початку саме випадковість побудила їх прийняти саме цей напрям” [3, с. 264]. Отже, філософ – не той, хто не може заблукати, а той хто може знайти свій шлях та дотримуватись логосу цього шляху. І його філософія співпадає зі шляхом, суть якого у триванні, а не в завершеності.

Таким чином, філософування вже передбачає філософа, причому не якогось абстрактного, а конкретного, тут і тепер. Зусилля рефлексії – є конкретним зусиллям конкретного індивіда, воно не може бути колективним та формалізованим. У момент рефлексії заново витворюється світ. Умов здійснення рефлексії не існує, якщо ми допускаємо існування у світі свобідного індивіда. Мислення є тією реальністю, в якій наше Я досягає свободи. Згадаймо слова Ф. Шелінга у “Системі трансцендентального ідеалізму”: “Я є чистий акт, чисте діяння, яке в знанні повинно бути цілковито не об’єктивним – саме тому, що воно є *принципом* будь-якого знання... Вказане знання повинно бути абсолютно свобідним, саме тому, що все інше знання *несвобідно*...” [10, с. 257].

Для Рене Декарта таким апіорним моментом стає Бог, трансцендентальний суб’єкт, який творячи его, не випереджує його у часі. У “Критиці чистого розуму” Імануїла Канта знаходимо подібний вузловий момент: “перше чисте розсудкове пізнання, на якому ґрунтується все подальше використання розсудку, і яке водночас цілком не залежить від будь-яких умов чуттєвого споглядання, – це основоположення про першопочаткову синтетичну єдність апперцепції” [5, с. 209].

Вийшовши на позицію апіорного моменту, стає очевидним, що умова акту рефлексії співпадає з самим актом рефлексії. Час рефлексії – це вічне теперішнє, з цього слідує висновок, що рефлексія – нелінійний процес. А взявши до уваги нелінійність рефлексії та екстраполювавши таку нелінійність на логіку причиново-наслідкових відношень, стає зрозумілою безумовність апіорного як точки континуального процесу філософування. Апіорне, таким чином, не щось, що існує до філософування, а те, що виявляється при філософуванні, коли мислення повертається до себе. Георг Гегель у “Науці логіки” влучно зазначає: “Слід визнати дуже важливою думку... про те, що рух вперед є поверненням назад до основи, до першопочаткового та істинного, від якого залежить те, з чого починають і яке справді породжує начало. – Так, свідомість на своєму шляху від безпосереднього, з чого воно починає, повертається назад до абсолютного знання як до своєї внутрішньої істини” [1, с. 127–128]. Отже, згаданий рух назад – метафора повернення мислення до себе самого. Ось і часовий парадокс: філософом може бути той, хто вже є філософом. Аналогічно – моральною людиною може бути та людина, яка вже є моральною, а не яка лише має намір, бажання, плани бути такою завтра. Або любить той, хто вже любить, а не той, хто вчора любив чи завтра любитиме. Вчора не може бути умовою для сьогодні чи завтра. Аморально вчорашніми досягненнями пояснювати сьогоднішній стан справ, що до речі часто можна почути у політичній пропаганді, коли погане життя сьогодні пояснюється поганою владою вчора. Спільним знаменником таких “пояснень” є виключення себе з моменту “тепер”. А раз щось не є тепер, то його немає взагалі. Якщо ти вже аморальний, то вчорашня моральність тебе не робить моральним зараз і не зробить завтра. Не існує тому автоматизму моральності рівно ж як не існує автоматизму мислення. Єдиний спосіб існування моральності, мислення, рефлексії – це “щоразу заново”. Доречно згадати знамениту фразу Блеза Паскаля: “Ісус терпітиме муку до кінця світу. Весь цей час не слід спати” [8, с. 331]. Не може існувати достатність моралі, достатність мислення. Неможливо намислитись наперед, мислення мислить завжди щоразу заново. Ось яким чином ми підходимо до свого роду апорії, яку коротко можна виразити наступним чином: дискретне є континуальним. Апорія не підлягає розв’язуванню, якщо братися до неї органом формальної логіки, адже дискретне є контрадикторним по відношенню до континуального. Однак, філософська рефлексія виходить за рамки дозволеного формальною логікою і знаходить специфічну форму

вираження смислу – апорію. До речі, відомий автор апорій Зенон Елейський, вдався до апорій саме для того, аби підвести читача до того, що руху не існує, що буття – незмінне, неподільне. А раз так, то буття справді можна охарактеризувати тим, що воно лише є. Причому є постійно. Однак, це неочевидно. Лише у мисленні буття відкриває себе і лише мисленням можна досягнути буття. А мислення не те, що само собою зрозуміле. Мислення співпадає із надприродним, метафізичним зусиллям, містить у собі момент героїзму, або як казав Джордано Бруно – героїчного ентузіазму. В мисленні буття є, буття не є до мислення чи після мислення, а якщо є мислення, то і є буття, яке мислиться. Точкою дискретності є якраз момент “є”, “вже”, “ось”. Не випадково у “Бутті і часі” Мартіна Гайдегера ми знаходимо екзистенціали ось-буття, вже-буття-при. Мислити буття ми не можемо абстрактними категоріями, які відволікають нас від нашого ж ось, вже, тут. Тому рефлексія пов’язана із неоминанням свого “вже”, свого “ось”. Оскільки дискретна часова точка виходить за межі самого хронологічного, тобто не може минути, рівно ж не може бути виміряною і підведеною до наукового дослідження, а лише інтуїтивно прийнятою, то вона вже у собі покладає тривання. У межах рефлексії дискретне є актуальним, тим, що триває і таке тривання співпадає із триванням мислення, яке ставлячи питання про свою можливість доходить до безумовного або того, що не може бути спричиненим. Конститууючи безумовне, рефлексія водночас конститує немислиме, яке неможливо пояснити. А раз так, то, як влучно каже Імануїл Кант, таку немислимість залишається лише прийняти. А що означає прийняти немислимість? Не намагатись її звести до деякої чіткої схеми і тим самим не спрощувати картину світу, а навпаки тримати і витримувати горизонт рефлексії, який не випереджує у часі сам акт рефлексії. Немислимість залишається немислимістю. Рефлексія дана разом із своїм горизонтом, мислення вже поклато у собі немислиме. Але те, що позбавлене умови само стає умовою: безумовна рефлексія є умовою свого ж розгортання, свого сконцентрованого напруженого тривання, яке називають також філософуванням. Саме екзистенціальною напруженістю філософське мислення відрізняється від інших ментальних актів. Тому мислення філософа має унікальну специфіку, якої не має, скажімо мислення математика. Згадаймо цікаву фразу Георга Гегеля: “Хто мислить абстрактно? – Неосвічена людина, а не просвітлена. У пристойному товаристві не мислять абстрактно тому, що це надто просто, занадто неблагородно (неблагородно не в сенсі приналежності до нижчого прошарку), і зовсім не через марнославне бажання задирати носа перед тим, чого самі не вміють робити, а в силу внутрішньої пустки цього заняття” [2, с. 41–42]. Абстрактне мислення, на думку Г. Гегеля, є ознакою дилетантського мислення, якщо абстракція не доходить до конкретики. Отже і філософування – не політ у абстрактні світи. Філософія, якщо залишається собою і не перетворюється на потік патетичних тривіальних висловів, займається конкретними речами, адже конкретне – істина абстрактного. Екзистенціальна повнота переживання моменту – що може бути конкретнішим для уважної та напруженої душі філософа? Ось чому Мартін Гайдегер вів мову про неприсутнісновимірний характер абстрактних онто-теологічних категорій, які для справжнього філософування непридатні взагалі. Бути присутнім – дати відбутись “внутрішньосвітовому присутньому”, не проходити повз своє єдине “ось”, не вибувати з моменту “вже”. Присутність є розумінням, а розуміння присутність має задалегідь, адже це її модус бути в світі. Так, М. Гайдегер у “Бутті та часі” пише: “В-чому присутність задалегідь розуміє – в модусі відсилання себе, – є те, у-видах-чого воно, випереджаючи, допускає сущому зустрітись. В-чому себе-відсилаючого розуміння як у-видах-чого допускання сущому зустрітись буттєвим способом мати-справу є феноменом світу” [9, с. 86]. Екзистенціальна аналітика “присутності” – топос поєднання онтології і феноменології. Недетермінативність присутності рівно ж як і недетермінативність рефлексії – метафізичний горизонт всякого можливого філософування. Тому важко не погодитись зі словами геніального грузинського філософа ХХ ст. М. Мамардашвілі: “всяка дійсна філософія є метафізикою і тільки метафізикою. У старому, традиційному смислі цього слова” [7, с. 815].

Список використаної літератури

1. Гегель Г. Наука логики. М., Мысль, 1970. Т.1.
2. Гегель Г. Кто мыслит абстрактно? // Знание – сила, 1973. №10. С. 41–42.
3. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках // Соч. в 2 т. М.: Мысль, 1989. Т. 1.
4. Декарт Р. Размышления о первой философии, в коих доказывается существование Бога и различие между человеческой душой и телом // Соч. в 2 т. М.: Мысль, 1994. Т.2.
5. Кант И. Критика чистого разума: в 2 ч. Ч. 1 // Сочинения на немецком и русском языках. М.: Наука, 2001–2006. Т. 2.
6. Кессиди Ф. Геракліт. М.: Мысль, 1982.
7. Мамардашвили М. Картезианские размышления // Философские чтения. СПб.: Азбука-классика, 2002.
8. Паскаль Б. М.: Изд-во имени Сабашниковых, 1995.
9. Хайдеггер М. Бытие и время. СПб.: Наука, 2002.
10. Шеллинг Ф. Система трансцендентального идеализма. Соч. в 2 т. М.: Мысль, 1987. Т.1.

## REFLECTION AS AN UNCONDITIONED CONDITION OF PHILOSOPHIZING

**Rostislav Yakuts**

*Ivan Franko National Universiti of Lviv,  
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,  
e-mail: rostwirt@gmail.com*

A reflection as a process which is apprehended by thinking together with philosophizing, as the act of life, is analysed in this article. The reflection is represented as a special subject, which is self-conditioned and which is apprehended in a non-linear kind of thinking. A condition is represented as an apriori principle of reflection, which is characterized not only being in modus without condition, but also reflection is no determined, it has discrete topology and chronology. While constituting the unconditioned, the reflection also constitutes the unthinking not only as the axiomatic principle but also as horizon of explication of the act of thinking, which coincides with existence.

*Key words:* reflection, unconditioned condition, discrete, continuity, transcendentality, philosophizing, not linear thinking.

## РЕФЛЕКСИЯ КАК БЕЗУСЛОВНОЕ УСЛОВИЕ ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ

**Ростислав Якуц**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,  
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,  
e-mail: rostwirt@gmail.com*

Рефлексия рассматривается в качестве процесса, который схватывается мышлением неотделимо от философствования как жизненного акта. Рефлексия представляется как предмет особенного рода, который сам в себе полагает условие и мыслится нелинейно. В свою очередь, условие представляется как априорный принцип рефлексии, который характеризуется не только безусловностью, но и недетерминированностью, дискретной топологией и хронологией. Конституируя безусловное, рефлексия одновременно конституирует немыслимость не только как аксиоматический принцип, а также как горизонт экспликации мыслительного акта, который совпадает с экзистенцией.

*Ключевые слова:* рефлексия, безусловное условие, дискретность, континуальность, трансцендентальность, философствование, нелинейное мышление.

*Стаття надійшла до редколегії 3.06.2013*

*Прийнята до друку 24.06.2013*